

Mark Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 276 s.; **8.** Pajdzińska A. Wartościowanie we frazeologii / A. Pajdzińska // Język a Kultura. Wartości w języku i tekście. Wiedza o Kulturze. – 1991. – Т. 3. – S. 15-28; **9.** Puzynina J. Jak pracować nad językiem wartości? / J. Puzynina // Język a kultura. Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne. Wiedza o Kulturze. – 1991. – Т. 2. – S. 129-137; **10.** Słownik języka polskiego.- Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 1357 s.; **11.** Tokarski R. Poziomy konotacji semantycznej / R. Tokarski // Język a kultura. – Т.2. – 1989. – S. 61-72.

Калениченко М.М. (Київ, Україна)

Структурне моделювання інтенційно-валентних відношень у безособових реченнях чеської мови

*Статтю присвячено аналізу структурного моделювання інтенційно-валентних відношень у безособових реченнях чеської мови. Основну увагу приділено складеним предикативним основам, які формують прислівники разом із допоміжним дієсловом *být*.
Ключові слова: безособове речення, предикативна основа, структурна модель, валентність.*

*В статье сделана попытка проанализировать структурное моделирование интенционно-валентных отношений в безличных предложениях чешского языка. Основное внимание уделяется анализу предикативных основ, которые формируются причастием и вспомогательным глаголом *být*.
Ключевые слова: безличное предложение, предикативная основа, структурная модель, валентность.*

*This article analyzes the structural modeling valence-intentional relations in impersonal sentences in Czech. The focus is on the basics of composite predicate that form an adverbs with an auxiliary verb *být*.
Key words: impersonal sentence, predicate base, structural model, valence.*

Чеські синтаксисти визначають безособове речення як односкладну синтаксичну конструкцію з предикативною основою, що виражає дію (буття), стан (ознаку) дійсності безвідносно або опосередковано-відносно до діяча, носія стану. Специфіку безособових речень щодо інших односкладних дослідники чеського синтаксису визначають як спосіб вираження дії чи стану як незалежних від діяча, носія стану, що передбачає два плани: безвідносність до суб'єкта дії, стану й опосередковану відносність до нього.

У слов'янському мовознавстві безособові конструкції ґрунтовно досліджено з боку їх формально-граматичної організації (В.В.Бабайцева, Л.І.Василевська, Є.М.Галкіна-Федорук, Ю.В.Локшин, Г.М.Чирва, Я.Бауер, Ф.Данеш, В. Шмілауер та ін.). Вивчення структурних параметрів безособових речень у слов'янських мовах відбувалося у межах встановлення специфіки лексико-граматичних засобів, що оформлюють

граматичний центр безособових одиниць, виявлення їх синтаксичної маркованості, співвіднесеності з іншими односкладними комунікативними одиницями, сфери поширення різних змістово-граматичних видів окремих типів безособових конструкцій, а також частоти їх вживання в різних стильових різновидах.

Наші спостереження над структурно-семантичними характеристиками односкладних безособових речень у чеській мові дозволили виділити основні ознаки, які визначають цей структурний тип речення серед інших односкладних і можливості його видозмін. Найважливішою структурною ознакою безособових речень у чеській мові вважається наявність тільки одного головного предикативного компонента, що підпорядковує інші компоненти, якщо вони є у реченні, напр.: *Zdálo se* (B. Říha); *Prší* (H. Pavlovská); *Zemělo se* (R. Jesenská); *Sněží* (M. Majerová); *Hřímalo* (V. Vančura); *Tmělo se a tmělo* (K. Sezima). На відміну від інших типів односкладних речень, такий безособовий структурно-граматичний центр не дозволяє введення у структурну схему другого полярного компонента.

Другою дуже важливою диференціальною ознакою безособового речення у чеській мові є транспозиція потенційного підмета у додаток, найчастіше у формі давального відмінка, напр.: *Ulevilo se mi* (R. Jesenská); *Bylo jí souzeno se státi světicí* (J. K. ze Lvovic); *Zatmělo se jí v očích* (L. Ziková), або родового, напр.: *Sešlo se tu tolik zlých paní ...* (Mája Z.); *Hrobníka bolelo skoro všude* (B. Říha); *Zkratek se uživalo nejčastěji u názvů spolků* (D. Šlosar), або знахідного, напр.: *Ráno mě bolí v břicho* (B. Říha); *Mrzelo mě ...* (I. Klíma); або орудного, напр.: *Vonělo tu pochybem větrů* (M. Majerová); *Dýchalo tu zmarem* (I. Klíma), або місцевого, напр.: *V následných procesech bylo odsouzeno přes 600 lidí* (P. Tigríd); *Ve všech třech táborech se umíralo snadno a rychle* (B. Říha). У таких конструкціях головний член безособового речення не залежить від інших членів речення і утворює структурну основу речення без їх допомоги.

За структурними ознаками безособові речення чеської мови поділяються на прості, складні і складені предикативні одиниці. Представлені у статті основні структурні типи чеських безособових речень враховують валентність дієслівних предикатів, зокрема тих, функціональне навантаження яких простежується як на рівні частотності вживання конструкцій у аналізованих текстах, так і на рівні інтенційних параметрів предикативних одиниць. Тому, до структурної моделі чеського безособового речення, крім ядра, входять всі значеннєві компоненти, необхідні для реалізації комунікативної повноти конкретної безособової одиниці без врахування видової диференціації предикатів, оскільки не завжди збіг структурних характеристик передбачає збіг на семантичному рівні.

У чеській мові функціонує чисельна група безособових речень (за нашими спостереженнями 28,1% від усіх аналізованих безособових

речень), у яких формальним граматичним предикатом може виступати дієслово *být*. Як і будь-яке інше дієслово, дієслово *být* у таких реченнях є носієм конкретних граматичних категорій, але не є дійсним, “відповідальним” центром речення у прямому розумінні слова, оскільки функцію семантичного предиката виконує цілий комплекс *být* + *предикат*, у той час як *verbum finitum* є предикатом лише граматичним [1, 212].

Як показують результати синтаксичних досліджень інших учених на матеріалі слов'янських мов, речення з предикативним центром *být* + *предикат*, як правило, вказують на статичні значення [2, 212]. Зауважимо, що в чеській мові дієслово *být* не завжди виступає у функції дієслова-зв'язки (термінологічно – *spona*), як це ми маємо у безсуб'єктних конструкціях, і про що говориться у синтаксичних дослідженнях чеських мовознавців [3, 173; 1, 13].

У аналізованих нами безособових реченнях чеської мови складену предикативну основу формують зокрема і прислівники разом із допоміжним дієсловом *být*.

Серед досліджуваних чеських одновалентних структур – модель **Vf být 3sg.n. – ADV** - такі безособові речення вказують на характеристику атмосферних явищ: *Zase bylo ticho* (О.Воčková); *Nuže, bylo lépe* (К.Čapek); *Bude veselo* (L.Ziková); *Bylo pusto a pozdě* (К.Čapek).

У ролі предикатів таких чеських безособових речень виступають найчастіше прислівники, більшість з яких закінчується на –o: *horko, jasno, mokro, oblačno, ošklivo, pošmournо, sychravo, teplo, šero, vlhko, deštivo, mlhavo, mrazivo, oblačno, zamračeno, zataženo*, але можливі також прислівники, що закінчуються на –e (ě): *pěkně, ošklivě, šeredně*, а також зрідка використовуються іменники у функції прислівників *tma, mlha, zima* [1, 213]. Пор.: *Bylo v pokoji tma* (М.Мajerová); *Chvíli bylo ticho* (О.Воčková).

Така структурна модель може мати два підтипи: тип **Vfbýt 3sg.n. – ADV // jako když Sent** і тип **Vf být 3sg.n. – ADV // jako kdyby Sent**. Напр.: *Večer bylo, jako když už má sněžit* (Mája Z.); *V domě bylo, jako kdyby tam někdo umřel* (V.Дук); *Bylo sice šero a zima, jako kdyby už mělo sněžit, ale později se vyjasnilo* (J.Дурч). Треба зауважити, що речення, утворені за вказаною моделлю переважно вживаються на позначення атмосферних явищ. Основною семантичною відмінністю виділених підтипів є уточнювальна функція прислівника, що робить можливим запитання *як?*

У вказаних підтипах виділеної структурної моделі чеських безособових речень певною мірою передбачається ситуативно чи контекстуально зазначене місце або час дії, що вимагає додаткової конкретизації. Напр.: *Kolem bylo ticho* (О.Воčková); *Bylo tam uvnitř ticho* (К.Čapek).

У структурній моделі **Vf být 3sg.n. – ADVLoc** безособових речень чеської мови конструктивним компонентом є обставина, яка має значення

локалізатора дії, напр.: *Je tu hezky* (Mája Z.); *V den plesu bylo poštournо* (I.Klíma); *Ale bylo tam vlhko* (V.Vančura); *Bylo tak ticho v domě a venku* (Mája Z.); *A tady je dusno* (I.Klíma). Проаналізовані чеські безособові речення, утворені за цією моделлю, переважно виражають стан місця, довкілля (*je tam čisto, teplo, jasno, mokro*), інколи також почуття людини, що були викликані відповідним станом довкілля або ж місцем дії (*je tam útulno*) [1, 213].

Як показують наші спостереження, предикатами у цій моделі чеських безособових речень найчастіше виступають прислівники на –o: *čisto, ticho, milo, nehostinno, útulno, klidno, prázdnо, pusto*, а також на –y: *hezky*.

Структурною видозміною аналізованої чеської моделі є модель **Vf být 3sg.n. – ADV**, яка використовується у випадках, коли атмосферне явище пов'язується з конкретним місцем: *V západní Evropě je oblačno*, або коли обставина вживається для означення простору, але про “атмосферу” у прямому розумінні слова не йдеться, пор.: *Ve sklepe bylo mokro a tma – Je tma*. Напр.: *Bylo tam nějak smutno* (K.Čapek); *Kolem stolu bylo ticho* (O.Bočková); *V bažantnici nebylo tak horko* (Mája Z.); *V přizemí nebylo zrovna veselo* (O.Bočková).

Чеські безособові речення, утворені за структурною моделлю **Vf být 3sg.n. – Sd**, виражають суб'єктивно-об'єктивне оцінювання обстановки чи середовища та використовуються на позначення фізичного чи душевного стану особи [1, 213]. Це уможливило використання займенника чи іменника, що позначають особу, яку оформлює компонент **Sd**. Напр.: *Bylo jí nevolno, blaze, úzce a strašně* (L.Ziková); *Bylo mi smutno* (Mája Z.); *Bylo mu teplo a sladko* (H.Malířová); *Bylo mi horko* (I.Klíma); *Bývalo mu líto* (P.Kles); *Aby Fifince nebylo smutno* (K.Čapek).

Предикатами у таких чеських безособових реченнях виступають прислівники на –ě: *bídně, lehce, svátečně, špatně, těžce, ubuze, zle, blaze, dobře, příjemně, sladce, těžce, volně*, а також на –o: *nevolno, sladko, horko* тощо. Зауважимо, що в аналізованій моделі предикатами можуть також виступати прислівники у формі вищого і найвищого ступеня. Цікаво, що за твердженням чеських синтаксистів, в окремих випадках у таких предикатах з'являється вигук (*hej*), наприклад, у фразеологізованих виразах, що означають «міт се добре», пор.: *Je mi hej* [1, 213; 4, 33], який із синтаксичної точки зору, на нашу думку, виступає прислівником.

Найхарактернішою двовалентною моделлю безособових речень у чеській мові є **Vf být 3sg.n. – Sd –ADVLoc**, яка відрізняється від одновалентних обов'язковою наявністю двох компонентів – давального відмінка суб'єкта, за допомогою чого позначається фізичний чи душевний стан особи, та відповідним позначенням локалізатора дії. Конститутивними компонентами цієї моделі безособового речення є давальний відмінок іменника чи займенника [1, 214].

У науковій літературі відзначається можливість структурних змін у аналізованій моделі. Дослідники зауважують, що обов'язковими у чеській мові є обидва компоненти структури – **Sd** і **ADVLoc**, зрідка може опускатися лише **ADVLoc** [1, 213]. Таку модифікацію моделі можна пояснити тенденцією до взаємодоповнення. Пор.: *Všem hostům u zlaté studny bylo dobře, měkce a lehce* (H.Malířová) – *Všem hostům bylo dobře, měkce a lehce*; *Ale ne, mně z toho bylo spíš smutno* (I.Klíma) – *Mně bylo spíš smutno*; *Nebylo nám volno v pařížském vzduchu* (M.Jiránek) – *Nebylo nám volno*; але *Bylo mu teplo a sladko* (H.Malířová) – *Bylo mu v pokoji teplo a sladko*.

Для тривалентних безособових структур чеської мови найхарактернішою, хоч і рідко вживаною, виявляється модель **Vf být 3sg n – Sd – Sg – ADV**, у якій наявні компоненти, що позначають фізичний чи душевний стан особи, значення якої передається компонентом **Sd**, вказують на локалізатор дії – **ADV**, і вказують особу, на яку дія спрямована – **Sg**. Цей структурний тип відрізняється від попередніх тим, що в ньому семантично обмежено кількість прислівників, які можуть виступати предикатами. Всі вони виражають спонукання до певної дії або ж вказують на почуття виконавця дії: *líto, stydno, ošklivo/ošklivě, trapno/trapně, hanba* [1, 214].

Варто підкреслити, що така дія, спонукання до неї чи вказівка на почуття мають узагальнений характер. За допомогою таких речень часто повідомляється про нарікання, звинувачення, прикрощі, що виникають як реакція на певну ситуацію або поведінку, яку позначає **Sg**, напр.: *Otci bylo Jany líto* (Vaculík); *Je mi z toho všeho ošklivo* (Vaculík); *Je mi z toho všeho hanba* (I.Klíma); *Jen nám smutno bez tebe bylo* (L.Ziková).

Отже, аналіз структурних особливостей односкладних безособових речень у чеській мові дозволив виділити основні ознаки, які визначають структурну специфіку безособових одиниць серед інших односкладних і можливості їх видозмін: наявність одного головного предикативного компонента дієслівного типу, що підпорядковує інші компоненти (якщо вони є у реченні) та уможливорює транспозицію потенційного підмета у додаток, найчастіше у формі давального, родового, знахідного чи місцевого відмінків. Структурні особливості розглянутих конструкцій тісно взаємодіють із семантичними, утворюючи нерозривну єдність; зміна характеру одного з компонентів впливає на характеристики інших компонентів всієї конструкції.

Речення, у яких дієслівний предикат відкриває позиції додатка, обставини чи обох другорядних членів, складають у чеській мові досить чисельну групу конструкцій з предикатами-дієсловами, що виражають фізичні відчуття, переживання, настрої та психічний стан людини і представленні одно- чи двовалентними (рідше тривалентними) структурними моделями. У таких предикативних одиницях йдеться про дію, коли людина не виступає

безпосереднім її виконавцем, а швидше проживає цю дію, причому факту пов'язання з людиною певної події, настрою чи стану відповідає завжди одна з позицій валентного поля, але ніколи позиція підмета.

Серед досліджуваних чеських безособових речень речення з предикативним центром *být* + *предикат* вказують на характеристику атмосферних явищ: *Bylo dusno, zřejmě na dĚšť'* (I. Klíma); *Venku prĚšelo a bylo dost chladno* (P.Tigríd); *Tady bylo spíš vlhko a dopoledne prĚšelo* (H.Malířová); виражають суб'єктивно-об'єктивне оцінювання обстановки чи середовища: *Je pěkně* (K. Mašek); *Bylo tak ticho v domě a venku* (Mája Z.); *Zase bylo ticho* (Vočková O.) та використовуються на позначення фізичного чи душевного стану особи: *Není vám nevolno?* (K.Žák); *Ráno jí bylo hůře* (K.Sezima); *Je-li vám teplo, odložte si kabát* (H.Malířová).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Mluvnice češtiny. Díl 3. Skladba. – Praha: Academia, 1987. – 746 s.; 2. Удовиченко Г.М. Словосполучення у сучасній українській мові / Г.М.Удовиченко. – К.: Наук. думка, 1968. – 227 с.; 3. Havránek B. Česká mluvnice / B. Havránek., A. Jedlička. – Praha: Stát. ped. nakl-ství, 1981. - 587s.; 4. Karlík P. Skladba češtiny pro cizince / Petr Karlík, Aleš Svoboda. – Brno: Rektorát UJEP. – 1982. – 174 s.

Колеснікова І.А. (Київ, Україна)

Парадокси суб'єктивного та об'єктивного при виборі одиниці номінації

У статті розглянуто парадокси суб'єктивного та об'єктивного в процесі відбору одиниці професійної номінації, виділено функції мовної особистості та принципи відбору лінгвального знака в спеціальній комунікації.

Ключові слова: професійний дискурс, професійна номінація, парадокс, принцип вибору лінгвального знака, функції мовної особистості.

В статье рассмотрены парадоксы субъективного и объективного в процессе отбора единицы профессиональной номинации, выделены функции языковой личности и принципы выбора лингвального знака в специальной коммуникации.

Ключевые слова: профессиональный дискурс, профессиональная номинация, парадокс, принцип выбора лингвального знака, функции языковой личности.

In the article the paradox of the subjective and objective is considered in the process of stlection of the unit of professional nomination. The function of linguistic personality and principles of lingual sign choice in special communication are highlighted.

Key words: professional discourse, professional nomination, paradox, principal of lingual sign choice, function of linguatiac personality.